

KONCIL I SUVREMENI ATEIZAM

Mijo ŠKVORC

»...ateizam treba ubrojiti među najteže pojave našeg vremena. Zato ga moramo razmotriti s više pažnje (diligentiori examini subiciendus)«.

Gaudium et spes, br. 19.

NIETZSCHEOV »LUDI ČOVJEK« NA TRGU SVETOGA PETRA

»Zar niste ništa čuli o onom ludaku, koji je u blistavo pretpodne zapalio svjetiljku, dotrčao na trg i neprestano vikao: — Tražim Boga! Tražim Boga! — I kako se tu nalazilo mnogo ljudi koji u Boga nisu vjerovali, prolomi se silan smijeh. — Zar se je izgubio? Upita ga jedan. Zar je otrčao poput kakva djeteta? reče drugi. Ili se je sakrio? Možda se boji nas? Da nije otplovio brodom? Da se nije odselio?... tako su vikali i šalili se jedan za drugim.

Ludi čovjek skoči među njih i probode ih svojim pogledom. — Gdje je Bog? zaviče. Ja ću vam reći: mi smo ga ubili — wir haben ihn getötet — vi i ja — ihr und ich! Svi smo mi njegovi ubojice! Ali — kako smo to učinili? Kako smo mogli popiti more? Tko nam je dao spužvu da izbrišemo čitavo obzorje?«¹

Ovaj se prizor, što ga je Nietzsche opisao, mogao odigrati na Trgu Svetog Petra, na blagi dan Bezgrješne 1965., samo da nije bilo policije. Vidjeli smo i čuli preko televizije kako su Oci vjere otpjevali sa svetim Ocem Credo, kako su radosno doslušali papinu odredbu da koncil svršava, kako su pozorno pratili čitanje veličajnih saborskih poruka svijetu. Pljeskali su kardinalu Agagianianu kad je pročitao u poruci mladima, da je ateizam »znak iznemoglosti i starosti«. Napokon se razidoše uvjereni, da će se temperatura vjere, opasno niska, opet podići.

I da je tu među okupljene uskočio Nietzscheov »ludi čovjek« ... ili recimo Michel Mourre, bivši dominikanac, koji je prije desetak i nešto godina s propovjedaonice Notre Dame izazvao burnu senzaciju! Imao je 22 godine, ali je u duši nosio na taj uskrсни dan teški pritisak što muči ateiste. Iza otpjevanoga vjerovanja povikao je: Bog je mrtav! Nema Boga! — Vidljivi Bog, Bog Pullmanovih vagona, Putnik svete Godine, Bog pristaša Petainov, koji kasnije postaje njegov politički protivnik i de Gaullist ... mitrom okrunjeni, pozlaćeni, hermelinom ogr-

1. FR. NIETZSCHE, *Ete Fröhliche Wissenschaft* (u FR. NIETZSCHE — *Werke in zwei Bänden*, Leipzig, 1930. 1. Band, str. 255—256).

nuti Bog, Bog pod teretom dragoga kamenja u svijetu, koji je raspet stravičnom bijedom, Bog nasmijsanih i znatiželjnih turista koji na uskršni dan pune parišku katedralu... mrtav je!²

Nietzscheov »der tolle Mensch« fikcija je iz knjige »Veselo znanje«; Michela Mourrea odvela je policija u ludnicu. Ali se na trgu pred Petrovom bazilikom sigurno nalazilo mnogo njihovih sumišljenika. A moglo ih se skupiti i više. Da je samo došlo ono pet stotina tisuća, koji su pratili na posljednji počinak Palmira Togliattia... da je nadošlo iz okolice Rima, iz Italije, iz Evrope i iz čitava svijeta — recimo po izaslancima — ono milijunsko mnoštvo, koje se zaklinje da će izbrisati uspomenu na staru lješinu Božju... što bi Oci tada učinili? Što bi odgovorili na povike, koje su morali čuti, makar ih nitko na glas ne izvikivao, jer su ih pune tvornice, škole, trgovi, novinarstvo, eter, svijet...?

Čini se da bi bili uzdrhtali. Osjetili bi pod sobom vulkansko nemirno tlo, vidjeli nad zemljom taj grandiozni oblak pun prijetnje, koji se zove — bezboštvo. Možda bi tada najhrabriji među njima kušali smiriti pobunjene i doviknuti im riječi Koncila: ad universos homines incunctanter sermonem convertit (Concilium) — svima se obraća — bez oklijevanja! Ako bi im bila pri ruci magistralna saborska poruka svijetu — Pastirska uredba Gaudium et spes — pokazali bi novu formulu crkvenog uvjerenja; pročitali paragrafe koji nisu ispisani hladnom tintom, nego toplom krvlju; i rekli svima: Vi oprostite nama, što dolazimo ovako kasno! A svima nama neka oprostí Bog, što smo ga tako duboko izdali!

1. SABORSKI OCI NA TRGU SVJETSKOG ATEIZMA

Na javnoj tržnici ideja i sistema, javnog mišljenja i uvjerenja, čuju se posvuda glasovi nevjere. Ispred naših crkvi, koje su — reče Nietzsche — »grobnice Božje« — iza naših leđa kad u svećeničkom ruhu prođem kraj ljudi — ispada ruganje i smijeh. Svijet je u posljednja četiri vijeka postao pravi sajam bezbožnosti. U raskršćanjenoj sredini, koju presijecamo, lakše je kadikad susresti nevjernika nego vjernika.

Istina je riječ, da se još nikad nisu nevjernici bavili toliko Bogom, a vjernici nevjerom kao danas. Jer se na istom svijetu nekako moramo snaći. Često puta živjeti pod istim krovom, raditi isti posao, putovati istim kolosjekom. Zato su pojavu ateizma kušali opisati, sredeno prikazati, objasniti i dotumačiti razni auktori. Da uzmemo kao Bäckera Cornelia Fabra, imali bismo što čitati.³ Taj suvremeni katolički filo-

2. Slične scene opisaše i stari PLUTARH (»Veliki Pan je mrtav!«), i JEAN — PAUL RICHTER (1795.) u »Kristovu govoru s vrha svjetske zgrade da Boga nema«, i HEINE (u *Revue des Deux Mondes*, 1834): »Zar niste čuli zvona? Na koljena! Nose sakramente Bogu, koji je umro!« — i u naše dane (1960.) WOLDIETRICH SCHNURRE u svome »Potopu«: »Ni od koga ljubljen, ni od koga mržen, Bog je danas preminuo iza duge bolesti, koju je podnosio andeoskom strpljivošću«.

3. CORNELIO FABRO, *Introduzione all'Ateismo moderno*, Roma, 1964. Obrazlaže pojam ateizma (11—98); polemike o racionalističkom ateizmu (99—210); engleskom senzizmu i empirijskom ateizmu (212—340); o prosvjetiteljskom ateizmu (341—460); adealistički ateizam (461—

zof strpljivo je pokupio i poredao obitelj bezbožnih svjedoka, od onih najstarijih kojima je i povijest jedva zapamtila ime, do ovih najnovijih, koji nam svima stravom pune uši. Točno 1012 stranica gustog teksta i još stisnutijeg podteksta marljivih bilježaka i citata, otkriva pozornicu najstrašnije borbe, započete pobunom u Edenu, a dovršene — tko to zna? — valjda istom na dan posljednjega Suda ...?

Osjećajući buru sa svih strana, Sabor nije šutio. Oci su gledali čovjeka, koji nije danas kao prije nekoliko stoljeća na jednostavnom propluhu milosti i strasti; čovjek je u bezboštvu. Često — u golemim predjelima svijeta — plovi samo strujom ateizma. U bezboštvu se rađa, živi, umire. Ne može se šaljivo ušutkati svijest svijeta, koji odbacuje vjeru u Božanstvo. Kad su na Saboru prisilili »većinu« da određenije govori o ateizmu; a manjinu da bezboštva ne osuđuju tvrdim žargonom prijašnjih Sabora, onda je u srcu Koncila dozrelo ono nekoliko paragrafa — s pokojom rasutom idejom na drugim mjestima — što će nam pokazati misao Koncila o suvremenom bezboštvu.⁴

Sabor ponajprije shvaća važnost ateizma. Stavlja ga među »najteže pojave našeg vremena«.⁵ Čovjek se pita: ima li teže? Sabor daje opću i bezimenu sliku ateizma. Ne spominje poimence nijednog sustava, nijednog imena, nijedne škole. Ne odlazi kao povjesničari religija i filozofije u povijesti, ne istražuje ateističke genealogije, ne suočava raznih sistema, niti potanko razrađuje porast bezbožne naoblake.

Sabor nadalje ne donosi nikakve formalno nove procjene ili osude. Prihvaća dosadašnji načelni stav Crkve, ali ga ne produbljuje niti proširuje. Ne otvara nikakva posve nova puta i prilaza k ateistima. Čini se ko da je stav posljednjih papa — osobito Ivana XXIII i Pavla VI — na koji i Sabor upire prstom, i jasniji i određeniji.⁶

Imate dojam, ko da je Sabor želio jedno opće upozorenje. Memento za kršćansku i svjetsku savjest. I ateizam naznačiti kao tešku muku za svaku osobnost i njeno dostojanstvo. Zato je i obrađen u prvom dijelu Konstitucije, gdje je govor »De humanae personae dignitate«. Razradbu i tumačenje ateističkog problema Sabor prepušta pojedinim institucijama i školama. To ćemo stalno držati na umu.

»... na trgu je bilo mnogo ljudi, koji nisu vjerovali u Boga ...« piše Nietzsche. I mnogo skupina, škola, zajednica, pokreta — dodajmo slobodno. Sabor u 18. paragrafu izrijeком napominje: »Imenom ateizma označuju se pojave koje su među sobom veoma različite.« Od obične sumnje i nepropusnog, zagorjelog agnosticizma; od nepouzdanja u

—599); konstruktivni ateizam iza Hegela (600—710); religiozni ateizam anglo-američkog empirizma (711—826); egzistencijalistički ateizam (828—920); temeljne značajke modernog ateizma (immanentizam) (921—1008). Zaključak. Ne zaboravimo drugih dobrih prikaza suvremenog ateizma (E. Borne, H. de Lubac, Siegmund, Etchevery, Sawicki, Rideau ...).

4. Saborska Pastoralna uredba o Crkvi u suvremenom svijetu imade: Uvod, 9 velikih odsjeka, u svemu 93 broja. O ateizmu Sabor govori i u drugim dokumentima, ali kao usput. Ova je Uredba posvetila ateizmu ex professo br. 19, 20, 21. Mnogo dodirnih misli s problemom nevjere ima naročito u prvom odsjeku — »o dostojanstvu ljudske osobe« (br. 7, 10, 28 ...). Ovaj ćemo dokument uvijek citirati kao Uredba.

5. Uredba, br. 19.

6. Važna su dva dokumenta — *Pacem in terris* IVANA XXIII i *Ecclesiam suam* PAVLA VI.

čovjekov razum i dobru volju — pa do borbenih i tenkovskih odreda militantnog ateizma — kakav je to spektakl!⁷

Spomenimo s Koncilom one, koji pitanje o Bogu smatraju besmišlenim (sensu caret). Ne citira Sartrea, koji upravo to tvrdi govoreći, da je nama — odbačenima i prokletima svejedno postoji li Bog ili ne. Ne navodi Russela, koga po vlastitom priznanju, to pitanje nije potresalo, jer je isprazno.

Neki žele sve objasniti znanošću. Kad ona zapne, niječu da je moguća apsolutna istina. Sabor ne spominje pozitiviste Comtea i neopozitivističke struje. Oni su, znamo, namjerali pozitivnom znanošću minimirati i ukloniti teološku i metafizičku periodu čovječanstva. Niti se Sabor bavi pragmatizmom, gospodarom američkih sveučilišta, koji iza Jamesa i Deweya podnosi Boga kao »primum inter pares«, na novčanica i kao duhovnu pilulu kad je teško, ali svu nadu inače stavlja u znanstvenu radost i uspjeh!

Koncil gleda opojene ateiste, koji uzvisuju čovjeka, pripisuju mu atribute sveznanja i svemoći, pravednosti i neoskrvnute dobrote. Ali ne spominje, da je prve mikrobe moderne oholosti pothranio čovjek renesanse — recimo Petar Aretinac — dok nije romantičnim jezikom prikazao ljudsku dobrotu sin ženevskog sahadžije J. J. Rousseau. Rousseau je u svom Emilu i Novoj Heloisi branio »prirodno nevina čovjeka«, koga je društvo »otuđilo« prvobitnoj dobroti i udarilo žig pokvarenosti i nemoralna. Time je ideja i izraz »otuđenja — alijenacije«, veli dominikanac Cottier, ušla u trgovinu i svojom plurivalentnošću još uvijek dobro nosi. Ideju »dobrog čovjeka« preuzima Hegel, jer je čovjek nužno ono najbolje, što se u razvojnoj spirali cjeline (das Ganze) javlja. Njegovu misao brani Feuerbach, iz svijeta ideje smiono je okreće na noge i dovodi u praksu Marx, da je po drugoj strani raspjeva u pemu o Übermenschu — Nietzsche.

Za neke je, kaže Sabor, Bog izmišljotina. To nije Bog Evanđelja, tvrdi Koncil. Takva su Boga progonili toliki ljudi, koji su jadno poučeni krivo shvatili ili još više iskrivili pojam Boga. To vrijedi jednako za Marxa i Engelsa, kao za Simonu de Beauvoir i G. Bataillea. Bog, što ga opisuju, ostaje karikatura Boga. U svojoj antireligioznoj tematici nalik su ponešto na don Quijotea kad se tuče s vjetrenjačama.

»Ima i takvih — nastavlja saborski dokumenat — koji pitanje o Bogu uopće ne postavljaju: kao da uopće nisu iskusili religioznog nemira, pa i ne uviđaju čemu da vode brigu o religiji.« Nije li to jeka riječi o. Najdenoffa od prije 13 godina, »da ima oko milijarda jedinki koje izmiču religioznom nemiru i religioznom osjećanju«. Da je hipoteza još i pretjeranija, sigurno je da »praktični ateizam«, koji Boga ostavlja na ulazu u željezničku stanicu, gradski bar i sportski stadion, kao neizmjerni polip hvata sve više savjesti. Dolce vita, amerikanizam, tehnicizam i epopeja industrije, svi mogući Ersatzi, sva moguća »bo-

7. »Spektar ateizma« nije u Uredbi oslikan strogom logikom. Možda bi i za pamćenje i za shvaćanje bilo bolje da je usvojena određena slika ateizma (idealistički, materijalistički, individualistički, kolektivni, znanstveni, praktični...). Navodi i razdioba ateizma iz br. 19. Uredbe. Naš komentar slijedi razne poznavaoce moderne misli (Bochenski, Sawicki, Sciacca, Fabro...). Cf. G. MOREL, *Chemin spirituel de notre temps*, É t u d e s, 1965. VI, 755 ss.

žanstva« zemlje, dolaze na oltare moderne generacije. Takove ljude nalazimo na stranicama zapadnih reklama i istočne propagande. Filmovi hollywoodske »tvornice sanja« ne dodaju ništa nadnaravno opisu jednoga Gladkova (u romanu Cement): njegov Gljeb obožava tvornicu kao hram, Diesel-motore kao oltare, struju kao milost, centralu kao Božanstvo. Nitko ne polazi ni korak više, ako mjesto tehnike postavi seks, modu, ples, raznovrsnu zabavu, samodopadnu umjetnost i egolatriju. Sve je to raskrinkao Papini u svome Gogu!⁸

Sabor se na čas zaustavlja kod »ateista revolta«. To su bezbošci nikli »iz silovitog protesta protiv zla u svijetu«. Znači — protiv ovako uređenog svijeta. U njima se, znamo, razgara bunt Ivana Karamazova, koji vraća ulaznicu za nebo misleći na nepravdu na zemlji; ili teški protest pisca Duhamela, koji stoji kao i dr Rieux, liječnik u Camusovu romanu Kuga pred patnjama nevine djece — i pred šutnjom hladnog neba. L'Homme revolté — čovjek bundžija, što ga je pokojni humanist A. Camus izašeo iz pobuna čitave povijesti, kao svjesni protest protiv svake nepravde i nakazne pravde — oslikava takova ateistu. Amo treba pribrojiti onaj misaoni sustav mraka i dosljedne negacije, kakvom nas obdariše egzistencijalisti. Za njih je čovjek sam ispljuvak, svirepa igra zla, mizerna kreatura očaja unutar jednog potpuno besmislenog i neodgonetnutog svijeta. Ta fatalna iskra — što bi rekao Heidegger — vrcnula je iz ždrijela neke mračne lokomotive, časkom leti i blista, da je zatim proguta neshvatljivo prokleti mrak! Odatle, vidjet ćemo kasnije, probija dvostruka odluka: herojski proživjeti na svoj račun što se da, i herojski zanijekati sve što se ne da proživjeti!

Sabor napokon pripominje »apsolutiziranje« prirodnih i tehničkih dobara. Bio bi to onaj tip ateizma, koji bez jasnijih granica hvata gotovo svu današnju znanost ukoliko samouvjerljivo sve gleda, tehniku i industriju ukoliko mnogo toga proizvodi, filozofiju materije ukoliko hvalisavo »tumači« svijet kao dovoljan za sve potrebe čovjekova tijela, duha i društva. Bio bi to ateizam »tehničkog suvremenog humanizma«. Propovjednici ovakova uvjerenja mogu se zvati Rostand, Haldane, Joliot-Curie.⁹

Sve ove vrste ateizma, sa svim svojim podvrstama i odvircima, kušaju opravdati sebe i pridobiti druge. Sabor ističe da »oni koji svojevrijedno nastoje istrgnuti Boga iz svoga srca te izbjeci religiozna pitanja, protiv diktata vlastite savjesti, nisu dakako bez krivnje«. Ali se Koncil suzdržava da takvu krivnju prosudi. To je uistinu humana gesta. I kršćanska zapovijed, ako vjerujemo Kristu: Ne sudite da ne budete suđeni! Zato je Sabor okrenuo na nas — na Crkvu. I nama prema svome osnovnom stavu dao spasonosnu lekciju. Kako su uzroci — povijesni, socijalni, kulturni — za ateizam toliko različiti, treba ih potražiti u svoj širini ljudskog razvoja. Među te uzroke Sabor ubraja »kritič-

8. Cf. PICON, *Panorama savremenih ideja*, Beograd, 1960, p. 366; G. NAIDENOFF u *Lumière et vie*, nov. 1953.

9. Cf. ROBERT COFFY, *Dieu des atées*, Paris, 1965, p. 137; Science, technique et foi; M. JOULIA, *Mentalité technique et indifférence religieuse*, u »Monde moderne et sens de Dieu«, Paris, 1954, p. 79; H. DE LUBAC, prikaz o Comteu i pozitivizmu u *Die Tragödie des Humanismus ohne Gott*, Salzburg, s. a. p. 109.

ko reagiranje protiv religije... i to u nekim krajevima posebno protiv kršćanske religije«. I dok se drugim religijama i njihovim nedostacima Sabor ne bavi, kršćanima stavlja na leđa veliku odgovornost jer snose »ne mali dio razloga — partem non parvam« za suvremeni ateizam. Kršćani su — kaže Sabor — »zanemarivanjem odgoja u vjeri ili netočnim i pogrešnim izlaganjem nauke ili podjednako nedostacima svoga religioznog, moralnog i socijalnog života, pravo lice Boga i religije« prije sakrivali nego otkrivali. Taj ispit savjesti i kolektivni Confiteor prati Sabor od početka do kraja. Prva otačka poruka svijetu, sav napor da se upozna pravo »lice i srce Crkve«, sve rasprave da se svijetu otkrije Krist i da se uklone sve bivše sablazni — zgusnuše se u ove otvorene riječi samooptužbe, koja sigurno mora biti draga Bogu i spasonosna za ljude.¹⁰

Tako je prema Uredbi Gaudium et spes ukratko orisana stravična pojava bezboštva i naznačeni neki njeni razlozi. No Sabor je duhovnom kamerom — suživši dogled i prodirući dublje u današnju nevjeru — uhvatio napose »sistematski ateizam«. Vidjet ćemo, da je to dvojaka nevjera, kako je shvaća prema Svetom Tomi njegov subrat dominikanac p. Henry. Ona je ponijela suvremenu svijest do posljednjih granica nijekanja. I Bogu oduzela svaki kredit u povijesti. Riječ je o marksizmu i o egzistencijalizmu.

2. SABORSKI OCI I SISTEMATSKI ATEIZAM

»Što smo učinili da smo odvezali zemlju od njezina sunca? Kamo se sada kreće? Kamo mi idemo? Dalje od svih sunaca? Zar se ne rušimo nezaustavno? I natrag, i na stranu, i naprijed — i na sve strane? Ima li još nekakvo gore i dolje?

Zar ne lutamo kroz beskrajno Ništa? Zar ne dišemo u praznom prostoru? Zar nije zahladilo? Ne dolazi li bez prestanka noć — i sve više noći? Zar ne moramo užigati svjetiljke u pretpodne? Zar ne čujemo viku grobara koji pokapaju Boga? Zar ne osjećamo vonj božanskog truleža? — i bogovi gnjiju! Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! I mi smo ga ubili? Kako da se utješimo, mi ubojice svih ubojica?« ...

Ovaj uvjerljivi jauk »luda čovjeka« otkriva tajnu posljednje nesreće ateizma. Ateisti — dosljedni i uporni — pođoše od zemaljskog raja. Od prve pobune i nevjere. I tu se njihovi putevi dijele. Jedni bi željeli natrag — u Eden, da obnove izgublenu sreću. To su ateisti nade i raja na zemlji! Drugi zure u prokletu pustoš i guše u očajanju. To su ateisti beznađa i smrti. Jedni žele progres, a drugi propast. Jedni se drže »ateističkog dokaza« što ga navodi sveti Toma, da je Bog nemoguć jer je priroda Bog; drugi hvataju drugi Tomin »ateistički dokaz« da Bog ne postoji, jer je priroda posljednje i nepopravljivo zlo. Marksistima je Bog iluzija i priječi čovjeku da postane Bog; egzistencijalistima je Bog smišljena noć, koja ništi sve nade nadorečenog i neuspjelog čovjeka. Marksisti slušaju riječi zmije: Bit ćete kao bogovi...! Egzistencijalisti riječi proklinjanja: Prokleta zemlja... Marksizam želi da čovjek bude

10. Uredba, br. 19.

slobodan i »solidaire«, kolektivno zbijen i time spašen; egzistencijalisti hoće da bude slobodan i »solitaire«, i tako beskrajno napušten.¹¹ Sabor je u 10. paragrafu Uredbe — govoreći »de profundioribus interrogatōnibus generis humani« ovako opisao te dvije struje: »Neki očekuju, da će se pravo i potpuno oslobođenje ljudskog roda izvesti samim ljudskim naporom (solo conatu humano). Oni su uvjereni da će buduće kraljevstvo čovjekovo na zemlji ispuniti sve želje čovjekova srca. — Ali ima i drugih, koji očajavaju nad smislom života. Oni hvale smionost ljudi, koji se muče da sve značenje ljudske egzistencije dadnu sami od sebe (ex solo proprio ingenio), uvjereni da je ljudska egzistencija bez ikakva vlastita značenja!«

Marksisti otkidaju zemlju od starih sunaca — rekao bi Nietzsche. Egzistencijalisti osjećaju noć, sve hladniju noć — kazao bi njegov »ludi čovjek«.

Sabor je za ovakav »sistematski« ateizam i optimalnog i pesimističkog tipa pronašao zajedničko vrelo. Valjda posljednje, osnovno, najfatalnije. Najvećma nalik na pobunu Lucifera i Adama, Prometeja i Sizifa... To je do dana današnjeg neobjašnjena kobna želja da čovjek bude samostalan. Umjući poput Nietzschea, Kirilova u »Demonima« i Sartrea, moderni ateista govori: Kako bi bilo moguće da postoji nezavisno biće, a da ja to ne budem? A to se pokazuje nada sve slobodom da čovjek sama sebe smije ubiti! »Svatko tko želi prvo i glavno — slobodu, kaže Kirilov, taj mora ubiti sama sebe... Dalje nema slobode. U tom je sve. Dalje ne postoji ništa. Tko smije sebe ubiti, taj je Bog!« Zato je Camus s pravom postavio okomito i izazovno problem samoubojstva kao jedini filozofski problem za nevjernike!¹²

Stoga pojedinci i skupine govore, veli Koncil, »da je čovjek sam sebi svrha, jedini graditelj i stvaralac svoje povijesti — propriae historiae suae solus artifex et demiurgus!«¹³

Tome se protivi priznanje Boga kao »početnika i svrhe svih stvari«. Ateisti smatraju da je takva vjera potpuno suvišna. Ovaj stav podržava neopisiv progres, koji čovjeku ubrizgava osjećaj nadmoći i opojni doživljaj napretka — nešto zapanjujuće lijepo, prometejsko i herojsko!

Evo nas pred pojavom »današnjeg ateizma... koji oslobođenje čovjeka očekuje posebice uz pomoć njegova ekonomskog i socijalnog oslobođenja«, veli Koncil. I nastavlja: »Taj oblik ateizma tvrdi da religija po svojoj naravi smeta takvom oslobođenju, ukoliko čovjekovu nadu usmjeruje budućem i varavom životu te ga time odvraća od izgradnje zemaljskog grada.« Kraće i točnije jedva možemo opisati marksistički ateizam.

Marksizam je, u to sigurno i Oci Sabora vjeruju, najjači revolucionarni poznati val svjetske povijesti. 220 Otaca, zatim još 334 Oca,

11. A. M. HENRY, *L' Athéisme aujourd'hui*, u djelu *L' Athéisme, tentation du monde, réveil des chrétiens*, Paris, 1963. p. 41. Ateizam »de la solidarité« i ateizam »de la solitude« izrazi su E. Bornea.

12. Cf. klasičan prikaz »neobuzdane slobode« u djelima J. MARITAINA, *L'Humanisme intégral*, Paris, 1936. i N. BERDJAJEVA, *Naziranje Dostojevskoga na svijet*, Zagreb, 1936. str. 54 ss.

13. Uredba, br. 20 (posvećen »sistematskom ateizmu«)

traže izričitu osudu marksističkog komunizma. Marksizam je ideje, koje su prije njega živjele u filozofskim glavama — počevši od Rousseaua i Hegela — utjelovio. Ljudske misli i nade svratio na životno, realno svakidašnje tlo. Na praksu i preokret. Na preobrazbu društva i povijesti. Ime i utjecaj marksizma ostat će, čini se, neizbrisiv za buduća pokoljenja, koja bi htjela svijetu donijeti radosniji i pravedniji izgled. Sabor nije htio govoriti o ekonomsko-socijalnom putu marksizma. Želio je naglasiti, da je Marx — ma da ga ne spominje — začetnik i prorok novog, borbenog, osvajalačkog ateizma.¹⁴

Kršćanstvo je suočeno s jednom novom vizijom, za koju reče Berdajev, da ima u sebi istina i neistina. Koju neki prozvaše — ponešto naivno — kršćanskom herezom, rođenom u tehničkoj civilizaciji. Marx je bio uvjeren, da mora pronaći i ostvariti istinitog, neiskvarenog, autentičnog čovjeka. Nezapletena bilo u kakve prividnosti. Realnog čovjeka, koji je na vrhuncu hegelovske razvojne spirale dozrio da se spozna, da se odredi i da se usreći.

Marx je gledao čovjeka — zarobljena. I to kroz svu povijest, koju kuša objasniti »povijesnim materijalizmom«. Čovjeka otuđena samom sebi, poništena u samom sebi, duboko nesretna u samom sebi. Čovjek je otuđen time što je osiromašen; osiromašen je, jer je izvlašten na razne načine izgubio mnoge atribute, koji mu po prirodi pripadaju. Tako je već za Hegela Abraham »otuđen« jer je rob Jehovin; Grci su slobodni, jer su im bogovi i u dobru i u zlu partneri. Misao otuđenja teoretski je dopjevao Feuerbach u djelu Bit kršćanstva. Njegova geneza vjere pokazuje ujedno, kako da se čovjeka oslobodi od vjere. Čovjek vjeruje, govori Marx s Feuerbachom, jer je nesretan. Nesretan je jer je sebi otuđen. Otuđen je jer je razdijeljen. U njemu su naime dva svijeta: pomišljeni — idealni s jedne i stvarni — mizerni s druge strane. I dok sam kuburi, recimo s Dostojevskim »u svom podzemlju«, prirodna svojstva svoga tijela, duha i društva, svoje savjesti i povijesti, baca u krilo pomišljenog i idealnog svijeta. I što više daje tako projiciranom Bogu, tim više oduzima sebi. U toj svetoj varki preostaje mu jedino pravo, da jednom iza groba okusi i sam nešto sreće što je u Bogu zamišlja.

Marx povlači sa Feuerbachom, da čovjeka treba osvijestiti. Vratiti mu svojstva, koja je vjerskom fatamorganom izgubio. To se ne može jednostavnom poukom, kako je Feuerbach zamišljao. Nego preokretom čitave ljudske sudbine, ko što je Marx shvatio. Čovjek nije u prvom redu otuđen religiozno. Njega je — prema Calvezovu prikazu — okovalo i

14. Ove misli vadimo iz Marxovih (osobito ranijih), Engelsovih i Lenjinovih spisa. Najbolji poznati prikaz o problemu religije u marksizmu daje CHARLES WACKENHEIM u djelu *La faillite de la religion d'après K. Marx*, Paris, 1963 (355 strana) s obilnom bibliografijom. I drugi su auktori uočili mnoge Marxove postavke (Calvez, Bigo, Wetter, Berdajev, Büvor de la Saudée, Cottier, Dirks, Etchevery, Fessard, Fuchs, Haering, Henry, Holstein, Lacroix, Martelet, Mende, Niel, Noth, Reding, Romeyer, Sebag, Spiess, Tillich, Tucker, Vancourt, Verret...) ali je Wackenheim obuhvatio sve: i povijesni razvoj, i sustav u sebi, i kritičke točke. (U nas MM. Marksistični ateizam u Nova pot, 1956. br. 9—12, str. 381—403; od marksista o tom pitanju najbolje piše R. GARAUDY, *L'Eglise, le communisme et les chrétiens*, Paris, 1946. — Id. *Culture et religion*, u »Comprendre«, br. 26—27, Venecija, 1964. str. 85—92. Cf. djela H. Lefevrea, Lukacsa, Murya.

smrskalo pet vrsta otuđenja. Zato je potrebno vratiti ljudima pet osnovnih sloboda.¹⁵

Vladari su čovjeka otuđili i osiromašili politički, pokravši mu građanska prava. Sjetimo se pruske tiranije, koju je i Marx proživljavao! Klase su čovjeka otuđile socijalno, kad su ga oholo podvrgle svojim klasnim interesima. Kapitalisti su ga ekonomski otuđili, jer su ga radom izmrcvarena i neplaćena prevarili i osiromašili. Mislioci su čovjeka otuđili filozofski, jer su ga krivo i proturječno slikali. Najgore je čovjeka otuđilo svećenstvo svake vrste, opijajući ga zadnjom i nepopravljivom laži — vjerom u nebo. Od te eksploatacije gore nema. U religiji je ideja ropstva zamijenila zemaljske i promjenljive razmjere — nebeskim i vječnim. Ako si rob na zemlji, imaš sudbinu Spartaka i seljačkih buna. Možeš dizati revoluciju i mijenjati postave. Kad postaneš rob neba — što ćeš učiniti? Preostaje samo Prometejeva sudbina, koju Marx — iza polureligioznog mladenaštva — ispituje na glavi svoje doktorske dizertacije: Uporno i svjesno mrziti sve bogove na nebu i na zemlji!

»Religija smeta tome oslobođenju« primjećuje Sabor.¹⁶ Religiozni Bog stupa na mjesto političkog vlastodržca i industrijskog magneta; njihovom lukavošću postaje njihovim saveznikom; tako je počeo čovjeka puniti prazninom i strahom, a zemaljskim bezdušnicima osigurava moć i kapital. Religija je, povijesno gledana — kaže Marx — odlično poslužila za opću ropsku pokornost. Ljudi su — zbog lažne nade — strpljivo snosili okove. Vjera je svemu ulila zagranični i neobični vječni miris. Ona je — vidimo — postala narkotik, uspavljujuće sredstvo, opijum naroda.

Nije dosta čovjeka teoretski poučiti. Treba praktično, makar teškom operacijom, odstraniti religiozni tumor i otuđenje. Kako je religiozni korov niknuo na nesređenom političkom, socijalnom i ekonomskom polju, potrebno je čovjeka prije svega — što i Koncil spominje — ekonomski i socijalno osloboditi. Kad bude sretan na ovom svijetu, ne će uzdisati za drugim. Bolje je svjetlo sunca na zemlji od neshvatljiva mraka grobne noći!

Marx je ozbiljno pristupio poslu, uz pomoć svog duhovnog dvojnika Engelsa.

Darovao je ljudima trofazni materijalizam. Povijesni, znanstveni dijalektičko-evolucionistički. Povijest nas uči, da mora nastupiti nova perioda, kad su klasne suprotnosti dovoljno zrele za sveopći duboki preokret. Dosad su svijet predvodile klase koje su bile u manjini. Sve su osvajale za manjinu. Komunistički manifest obratio se gromom svog poziva većini, koja naglo raste. Proleterijat mora ukloniti prizmu klasa i pokazati čitavo sunce! Industrija i tehnika sa svim sredstvima pomoći

15. Pojam »otuđenja«, vrste otuđenja i oslobođenja vidi u *La pensée de Karl Marx*, od J. CALVEZ-a, Paris, 1956. Političko otuđenje (161—185); socijalno (186—238); ekonomsko (239—332); filozofsko (120—158); religiozno (55—102).

16. *Uredba*, br. 20.

će, da se planira i ostvari budućnost za većinu, a nestankom klasa — za sve! U tom će biti zadaća i mesijanizam radništva.¹⁷

Znanost je najviši dokument čovjekova duha i ujedno najbolja obrana njegove nevjere. Ona istražuje, upoznaje i nadvladava materiju. Dolazi do plodnih spoznaja, koje su u pokretu kao i sama priroda. Vječnih, ukočenih i skamenjenih načela nema. Istina je poput sreće i uspjeha vezana uz pokret. Još više — uz praksu. Time je Marx obogatio heraklitsku i hegelovsku viziju povijesti. Istina se stječe praksom. Praksom se mora ovjerovati. Zato se ne može prihvatiti kao istinito ništa, što tome ovjerovljenju prakse izmiče. Vječnih, nadljudskih i božanskih istina nema. Uspjeh je jedini kriterij istine. Ako religija nije usrećila čovjeka, nije istinita! Tako je znanost nutarnjom logikom protjerao Boga i egzorcizmom nauke očistila čovjekovu svijest. Marksizam je znanstveni materijalizam.

Na dnu marksizam nosi svoje osnovno počelo, svoje božanstvo, svoje posljednje obrazloženje. A to je hegelovska baština — s promijenjenim nazivnikom, predznakom i vidikom. To je evolucionizam, kao sveopći pogled na stvarnost; i dijalektika kao jedino tumačenje stvarnosti i razvoja. Evolucionizam je razvio staru aristotelsko-skolastičnu statiku. Vezao je uz Hegela i Darwina marksističku misao i time se dopao svijetu, koji osjeća dinamiku i zakone evolucije. Tako je svojim vjernicima prikazao sliku svijeta u golemoj uzlaznoj spirali, od vječnog pokreta primitivne materije, od njenih primarnih oblika, preko svih vrsta života do čovjekova mozga, društvene svijesti, raznih kultura, sve savršenije prakse i socijalne sreće. Dijalektika opet — kao pronađeno novo božanstvo — uskače u marksističku viziju mjesto Boga. Služi se suprotnostima svijeta, izmiruje ih svojom dijalektičkom konstantom uz pomoć trostepene razvojne rakete — tezom, antitezom i sintezom. Time stvara — mjesto Boga — u svojoj varijabilnosti sve savršenija bića. Marksizam dakle nije ostao bezrazložan, čak niti bezbožan — ako misterioznu i neshvatljivu dijalektiku priznamo jedinim početlom razvoja — od mikroba i još niže do besklasnog društva i još dalje.

Tako dakle marksizam želi sve humanizirati, jer sve predaje čovjeku u ruke i u svemu s čovjekom računa. Ljudi postaju sve humaniji, priroda sve manje nehumana. Vlastito pobožanstvenjenje čovjekovo mjeri se stupnjem kolektivne prevlasti nad prirodom i kolektivne suradnje u društvu. Hegelovskom nuždom i priroda i čovjek pripremaju novo stanje, ali ne razvojem ideje, nego razvojem čovjeka i prakse. Čovjekova optika ostaje sva u zakrivljenom i zatvorenom prostoru ekonomike; ne probija ni u kakav drugi nestvarni svemir; ali se zbog toga ne straši niti tuguje. Nju ni sama smrt — koju Marx škrto spominje i ni-

17. Strukturu »višestrukog« marksističkog materijalizma prikazao je dominikanac G. M. M. COTTIER (Les votes de l'Athéisme dans le marxisme) u *L'Existence de Dieu*, izd. Casterman, 1964. str. 19. ss.

kako ne tumači — ne će poremetiti. Ovo je jedini svemir, koji je moguć i stvaran. Zato je Bog nestvaran i nemoguć.¹⁸

Ako se Koncil našao pred marksizmom kao praktična blagovijest puna nade, onda je zadao najteži udarac — upravo time — egzistencijalizmu! Sabor je uz Prometeja, koji bogovima krade vatru, ugledao i Sizifa, koji bespomoćno gura sudbinski kamen i proklinje. Kraj progressa — eto beznađa. Uz Marxov zanos — Sartreova mučnina.¹⁹ Bezbožni je egzistencijalizam počeo poklikom: Bog je mrtav! Otvorena su nam sva mora! Slobodna sva putovanja! Čovjek se uzdiže nad svoju crtu — pomiče se naprijed i postaje Nadčovjek! — Brzo nakon uzbudljiva doživljaja »Božje osmrtnice« javlja se plač poput rekvijema: »Zar ne lutamo kroz beskrajno Ništa? Zar ne dišemo u praznom prostoru? Zar nije zahtijevalo hladilo? Ne dolazi li bez prestanka noć — i sve više noći...?«

Čovjek je — kroz plamen revolucija i katastrofa, kroz neuspjeh i ludilo, kroz granična područja neuspjeha i smrti shvaćen — kao ništica! Sartre je stavio znak jednakosti između Bića i Ništavila! Ništica si nije svjesna svoga neznačenja. Čovjek postaje punosvjestan svoje ništavosti. »Misli da je ljudska egzistencija bez ikakva ljudskog značenja«, kaže Sabor. I kako se već prema naponu svoga bezboštva redaju, egzistencijalisti sve mračnije predočuju čovjeka. Ali izostavimo kršćanina Marcela, i Jaspersa, koji se muči svojom filozofskom religijom i nečim Sveobuhvatim — onda se bezbožni egzistencijalisti ovako nižu: Heidegger, Merlau-Ponty, Camus, Sartre.

Njihova objava o čovjeku je strašna. Njihova obavijest o Bogu smrtonosna.

Čovjek je »biće određeno za smrt, za propast«, veli Heidegger; čovjek je udovac Božji, drastično piše Bataille; čovjek je neuspjeli projekt koji se ždere, strast i napon što se poništava, neuspjeh i ludost koja se ubija, uvjerava Sartre; čovjek je besmisao prepun nemira i nešto bihtio, govorio je Merlau-Ponty; čovjek je izvana buntovnik, a u sebi apsurd — tumačio je izmučeni Camus.

Kad je Sabor uzeo u obranu čovjeka, želio ga je istrgnuti iz ruku ovih misaonih ubojica, koji nam donose vijest propasti o nama, jer su izvikali smrt Boga u nama.

18. Mnogo se piše o »bezbožnom humanizmu«. Cf. H. DE LUBAC, o. c.; ETCHEVERY, *Le conflit actuel des humanismes*, Roma, 1964; za ovaj dio str. 127—205; L'Humanisme marxiste; P. BIGO, *Marxisme et humanisme*, Paris, 1954. — a od marksista navedeni Garaudy, Mury, Lukacs, Gramsci; kod nas »zagrebačka škola« i kolektivno djelo *Etičko-humanistički problemi socijalizma*, Beograd, 1964., razni članci u listovima *Filozofija*, *Naše teme*, *Praxis*.

19. Egzistencijalizam je prikazan u ETCHEVERYU (o. c. str. 61—121); E. RIDEAU, *Paganisme ou Christianisme*, Paris, 1953. str. 96—150; SAWICKI, *Lebensanschauungen moderner Denker*, Paderborn, 1952. II sv. osobito str. 333 ss., 386 ss.; C. FABRO, o. c. p. 828—918; *Civilisation du Néant*, specijalni broj (182.) revije *La Table ronde*, ožujak, 1963; sve novije povijesti filozofije (Sciaccia, Bochenski, Ruggiero, Fischl); cf. A. KUSIĆ, *Areligiozni egzistencijalizam*, u BS, 1964. br. 1, str. 106—127; MOUNIER, *Introduction aux existentialismes*, Paris, 1947.

Martin Heidegger, bivši isusovački novak, najpoznatiji je i najutjecajniji mislilac egzistencije.²⁰ Njegova je nevjera sve stišanija. Nešto se u njemu pokreće k svjetlu i to bi moglo biti simptomatično za sve ozbiljne egzistencijaliste. Današnje stanje čovjekovo oslikao je kao nužno »obezboženje« svijeta. Sabor bi uzeo blažu riječ: laicizam. Sekularizacija. Dokrajčena profanacija svijeta. »Entgötterung« se javlja, kad se mjesto bogova i religije u ljudima nastani mit. Mit skriva idole i stavlja ih na svijet odakle su pobjegli bogovi. Svijet postaje duboko mračan. Tek tu i tamo probija svjetlo Bića. Ima doduše i u tehnici nešto božansko; to je duša svijeta bez duše! Srce svijeta bez srca, dometnuo bi Marx. Čovjek može samo kao čovjek stanovati blizu Boga (in der Nähe des Gottes). Mitska priviđenja zastiru mu obzorje. Gubi se u bezizlaznom prosjeku, poraznomu »Man-u«, običnom i izgubljenom životu, gdje se Bog ne vidi, gdje se savjest ne čuje, gdje se istinitost gubi.

Bezbožnost međutim, Heideggerova Gottlosigkeit, znači razaranje teologije. »Prekasno dolazimo za bogove, prerano za Biće« — piše otužno. Znači: u općem kataklizmu ne da se spasiti ništa božansko, a dno se bića još ne javlja. »Ne samo da su bogovi i Bog pobjegli, nego se je sjaj Božanstva u svjetskoj povijesti utrnuo«. Preostaju pjesnici da osvijetle ponore propasti i preostatak svetoga.

U posljednje vrijeme Heidegger, »mučen priviđenjima«, kako kaže Birault — nekud skreće. »Metafizika se mora dići do misli o Bogu, jer Stvar misli je Biće, a ovo se vazda javlja na razne načine kao Utemeljenje: kao Logos, kao Hypokeimenom, kao supstancija, kao subjekt.« Da li se to iz nekog nepoznatog svijeta Cjeline javlja Biće? Heidegger još uvijek tvrdi, da se sudbonosno i nepovratno njišemo nad bezdanom Ništavila — Des Nichtens. I sve gubi radosni smisao, jer je sve uvijeno u Noć.

Nama je najviše žao, i za ljude valjda najpogubnije, što je taj veliki mislilac na svirepo bolan način obračunao s Bogom u najintimnijem svetištu srca — u savjesti. »... ubi Deus eum expectat... et ubi ipse sub oculis Dei de propria sorte decernit« rekao bi Koncil.²¹ Heidegger je prekrasno opisao fenomen savjesti, unutarnji prodorni zov koji čovjeku ne da mira, pozivajući ga od izgubljene k pravoj egzistenciji. Ali taj zov nije augustinovski, newmanovski ili matoševski određen — kao tajna od nekoga upravljena riječ, koja je prema Pavlu ispisana Božjim ognjem u srcima. Savjest je za Heideggera glas podijeljenog Čovjeka samoga — Daseina — poziv Čovjeka samoga upravljen njemu samome! To u nama autentični Dasein, najdublje i pravo naše biće, zove na red, ispravlja i procjenjuje naše površno i u svijetu izgubljeno biće. Heidegger izričito niječe, da bi to bio Božji glas. To je

20. O. M. Heideggeru vidi Dr. B. BADROV, *Ateistički egzistencijalizam, Dobri Pastir*, 1960. str. 21—47; OTIO PÖGGELER, *Der Denkweg Martin Heideggers*, Tübingen, 1963; J. M. HOLLENBACH, *Sein und Gewissen*, Baden-Baden, 1954; A. DE WAELEHENS, *La Philosophie de Martin Heidegger*, Louvain, 3. izd. 1948. Put Heideggerove »religiozne misli« dobro prikazuje H. BIRAULT, *De l'être, du divin et des dieux chez Heidegger*, u *L'Existence de Dieu*, str. 49-76.

21. Uredba, br. 14 (De hominis constitutione; želj da se spustimo do najdublje istine. »ipsam profundam rei veritatem attingit«). Savjesti je posvećen br. 16. Uredbe.

svakako najgori atentat na Boga. Egzistencijalizam naime kao fenomenalistička analiza čovjekova opstanka ruje kroz najsvjesnije predjele slobode i odgovornosti. Spušta se u najjezovitije ponore zla i smrti. Dira granice naših osobnih obračuna. Ako tu nema Boga, ne znamo gdje bi bio!²²

Plići i površniji od Heideggera i Camusa, na mahove duhovit i zajedljiv poput svoga učenika Jeansona, javlja se korifej današnjih bezbožnih egzistencijalista — J. P. Sartre.²³ Tko je pratio duhovnu sinuoidu njegovih filozofskih i literarnih djela, od prvih novela i eseja do posljednje iskrene ispovijesti »Les Mots — Riječi« ostaje zapanjen. Sartre naime, kao i njegova priležnica Simone de Beauvoir potpun je dekonvertita. I kuša poput nje obrazložiti svoju nevjeru. Spominjemo ih zajedno, jer zajedno žive, rade i dosađuju se.

I Sartre i Simone vjerovali su kao djeca. Ona je bila neobično i nezdravo pobožna. A on za se piše: »Klečeci u košulji na krevetu, molio sam svaki dan, ali sam na dragog Boga mislio sve rjeđe i rjeđe.« Bog mu je bio najbliži u savjesti. »Odjednom sam osjetio Božji pogled unutar svoje glave i na svojim rukama.« Ali ga je baš ta Božja indiskrecija, kao i Nietzscheova grbavca, porazila, razbjesnila i uzbunila. I pohulio sam — je blasphemais! priznaje Jean Paul. Otad se više na njegove usne nije popela nijedna molitva. A on je mnoge molitve ugušio u mnogim srcima... »Bog me više nikada nije gledao« piše hladno. »Jer nije imao korijena u mom srcu, Bog je u meni neko vrijeme vegetirao, zatim je umro...«²⁴

Sartre pred svojom i tuđom nevjerom uviđa, da za nju nema dovoljno razloga. Postoji — piše on — samo izbor nevjere! Ipak je negacija Boga nužna kao disanje, kao sama nesretna egzistencija. No Sartre iza izbora ateizma želi makar s mukom navesti neke razloge svoje nevjere. Što je on rekao može poslužiti kao kodeks gotovo svim nevjernicima.

Bog je — veli Sartre — nemoguć kao pojam, kao Stvoritelj, kao moralna norma.

Kad bi Bog bio biće-u-sebi, être-en-soi, nesvjesno biće, bio bi kontingentan. Kad bi bio biće-za-sebe, être-pour-soi, bio bi svjestan da je ništavilo. A on po svome pojmu ne može biti ni kontingentan niti ništavilo. Osim toga Bog ne bi imao ni razloga ni temelja. Ako bi mu temelj bio nešto moguće, bio bi nestalan kao i njegov temelj; ako bi mu temelj bila neka bit, bio bi ništa, kao što su sve biti ništavilo!

22. Problem savjesti u »heideggerizmu« obrađuje Hollenbach u cit. djelu; obzirom na glavna Heideggerova djela (*Sein und Zeit, Holzwege...*) dotiče se toga pitanja i Pöggeler.

23. Cf. C. FABRO, o. c. 893 ss.; CH. MOELLER, *Littérature du XX siècle et le Christianisme*, II, p. 35—107; najopširnije o Sartreovu ateizmu R. JOLIVET, *Sartre ou la Théologie de l'Absurde*, Paris, 1965. (166 strana). Vidi R. TROISFONTAINES, *Existentialisme et pensée chrétienne*, Paris, 1946; F. JEANSON, *Le problème moral et la pensée de Sartre*, Paris, 1947; HENRI PAISSAC, *Le Dieu de Sartre*, Paris, 1950; R. JOLIVET, *Le problème de la mort chez M. Heidegger et J. P. Sartre*, Paris, 1950.

24. »Dekonzervija« Sartreova opisana je u djelu *Les Mots*, str. 83 ss. Tumači je JOLIVET, o. c. str. 50. ss.

Da je Bog stvoritelj, bio bi najveće prokletstvo i ništa, jer je na svijetu sve određeno za — ništa. I sve je — ovako slomljeno i osuđeno — savršeno shvatljivo bez Boga. Neukus, mučnina, sluzavost i bezumlje zbilja ne mogu prizvati Boga! Šteta bi bila još jedno biće prljati nevoljom svijeta i čovjeka!

Boga treba ukloniti zbog čovjekove apsolutne slobode i morala. To je za ateiste, sjećamo se, napomenuo i Sabor. »Ako Bog postoji, piše Sartre u drami »Đavao i dobri Bog«, čovjek je ništa; ako čovjek postoji, Boga nema!« — »Kako si ti istinita otkad njega nema!« veli junak drame zločinac Goetz Hildi. Moral počinje s našom slobodom, s onu stranu zla i dobra, u domovini potpune autonomije — da reknemo s ocem modernog ateizma Kantom. Znači — s nijekanjem Boga.²⁵

I tako svijet i čovjek, ta potpuna kontingencija i potpuna totalnost, otklanjaju Boga. Svijet je za Boga odveć zao, čovjek je za Boga odveć slobodan! Bog bi bio najnesretnije biće, jer bi se čovjek ponašao ravnopravno i partnerski, kako to u Muhama pokazuje Sartreov Orest.

Sartre priznaje, da je to što Boga nema — nered. Kao što je i smrt u našoj sudbini besmisao. Od nereda on stvara »son ordre particulier — svoj naročiti poredak«. U tom poretku postoji svijest i savjest — egzistencijalna muka i mučnina. Postoji bližnji — sramota i pakao. Postoji svijet — oklop i pritisak bez smisla. Postoji smrt — užas. Postoji život — odgoda smrti, le Sursis, mučenje. Sve u svemu — postoji dosta toga za očaj, ništa vrijedno za život. Logika nevjere ne može dalje. Čudno da Sartre ima smionosti nazvati to »humanizmom«!²⁶

Sabor je doznavao sve te misli. Oci su donosili vijesti o nevjeri sa svih strana. Koncil je dao svoj odgovor. Možda će i der Tolle Mensch biti zadovoljan. Jer su odgovori Sabora na izazovnu i neopisivu borbu protiv Boga — iskreni i dirljivi. Evo ih.

3. SABORSKI OCI PORUCUJU ATEISTIMA

»Ono najsvetije i najmoćnije, što je svijet dosad imao, raskrvarilo se pod našim noževima — tko će nas oprati od ove krvi? Kakvom nas vodom mogu očistiti? Kakve obrede zadovoljštine i kakve svečanosti da pronađemo? Nije li ovaj veliki čin prevelik za nas? Ne moramo li mi sami postati bogovi kako bi izgledali dostojni toga? Nikad nije bilo većeg djela. I tkogod se rodi iza nas, pripada zahvaljujući ovom činu povijesti višoj no što je ikada bila!«

Ovdje ludi čovjek ušuti. I opet pogleda svoje slušatelje. I oni su šutjeli te ga zapanjeni gledali. Napokon baci svjetiljku na tlo — da se slupala u komade — i ugasila se. *«Došao sam prerano, reče zatim — ovo još nije moje vrijeme. Ovaj nečuveni događaj još je na putu i do-*

25. »Ateologija« drame *Le Diable et le Bon Dieu* prikazana je u »Comment J. P. Sartre se représente le diable et le bon Dieu«, u *La Littérature et le Spirituel*, od A. BLANCHET-a. I sv. 251. str

26. Sartre je opisao »mučninu« egzistencije u liku Roquentina (*La Nausée*); bezizlaznost života u novelama (*Le Mur*); apsolutnu protubožansku slobodu u drami Muhe (*Les Mouches*); besmisleno križanje ljudskih sudbina, političko-socijalne ludosti i tragike u tri romana skupine *Les Chemins de la Liberté*; pojam svoga humanizma u *L'Existentialisme est un humanisme*; moralni obračun s Bogom u *Le Diable et le Bon Dieu*. Teme nadolaze u orkestraciji svih ostalih djela.

lazi. I još nije dopro do ljudskih ušiju. I munji i gromu treba vremena, i zvjezdanom svjetlu treba vremena, i činjenicama je potrebno vrijeme, iza kako su ostvarene, da ih vidimo i čujemo. Ovo je djelo (ljudima) mnogo dalje od najudaljenijih zvijezda, ma da su ga oni sami izvršili!»

Kažu i to da je ludi čovjek istoga dana provalio u razne crkve i ondje otpjevao svoj Requiem aeternam deo! Kad bi ga naveli i nagnali da govori, uvijek bi opetovao samo ovo: *Što su ove crkve, ako ne jame i grobnice Božje?*«

Saborski su Oci shvatili, da treba odgovoriti tjeskobi, koja se uvlači u ateiste. Da im treba pokazati vodu, kojom se čiste; obrede zadovoljštine, koji ih opravdavaju; a crkve im treba otvoriti kao domove i kuće, gdje se nalazi i dijeli Božji život. No da se dopre do središnje saborske poruke, trebalo je početi na obodnici — na rubu. Trebalo je ući u svijet, suživjeti se s njime, razumjeti ga, progovoriti mu tako da on razumije, polako ga prosvjetljivati, sve jače tješiti, pridizati na ljudske noge i privoditi Božjem Srcu. Sabor je upravo to učinio. Ako je srce saborske poruke Uredba o Crkvi — Lumen gentium; a krv same Crkve uredba o Liturgiji; ako dušu i pamet Crkve vodi uredba o Objavi — onda je četvrta uredba, Gaudium et spes — o Crkvi u suvremenom svijetu — okrenuta sva k onima izvana. Po želji kardinala Suenensa trebalo je donijeti uredbu o Crkvi ad extra, kako bi svijet poželio doznati i primiti čudo Crkve ad intra!

Velika je misao Saborska — rasteretiti današnje ateiste! Dići s njih svu onu pretešku i nesnosu odgovornost za gubitak Boga u svijetu. Sabor je mnogo toga razjasnio i olakšao. Židove je primirio, jer nisu nužno odgovorni za zločin golgotskog Bogoubijstva; odijeljene kršćane razveselio, dignuvši staru anatemu.²⁷ Ateistima je prišao s mnogo ljubavi i kazao, da je odgovornost za ateizam — podijeljena. Dio krivice počiva na savjesti onih, koji svjesno otklanjaju Boga i zavode druge. Ali je dobar dio krivnje na vjernicima svih religija — i na kršćanima. *Corruptio optimi pessima* . . .!

Kardinal König, Šeper i nadbiskup Garrone optužiše veoma otvoreno historijske prilike i kršćanske propuste.²⁸ Razjedinjeno kršćanstvo; nepovjerenje prema znanosti i novijim filozofijama; ratovi i zločini vođeni u ime vjere; neukusna veza između nekih predstavnika religije i klasne, kolonijalne, ekonomske eksploatacije — sve je to pomagalo ateizmu, veli kardinal König. Naš kardinal dodaje stanoviti i kruti konzervativizam — naučnu, društvenu i ćudorednu zaostalost; stanovište da se treba oprijeti svemu novomu — rodilo je sasvim normalno nepovjerenjem novog svijeta prema religiji. (Sjetimo se da je Kopernikov spis o heliocentrizmu ostao na indeksu gotovo tri stoljeća!). Nadbiskup Garrone par puta naglašava kako je naše shvaćanje Božjeg djelovanja Boga pomaklo na početak svijeta ili na njegovu periferiju; priznajemo ga Stvoriteljem, ali ga ne doživljavamo kao aktivnu Prisutnost u razvoju

27. Cf. Uredbu o ekumentizmu, te Izjavu o vjerskoj slobodi i onu O odnosu prema drugim religijama.

28. Izvještaj u *La Civiltà cattolica* od 4. XII. 1965. O kard. Šeperu (govorio 24. IX) na str. 477—478; o kard. Königu str. 481—482; o nadb. Garroneu, str. 483; o preč. o. Arrupeu str. 484—488; cf. *Prêtres et apôtres*, nov. 1965. str. 299—261.

svemira. Naš je statički pogled na svijet ostavio Boga u miru trajnog Sabata, dok se stvarnost otkriva sve više u dinamizmu i progresu. Jasno da statički Bog ispada iz dinamičkih formula! Bog je osim toga bio obećanje posmrtnog života. Kršćani nisu dovoljno otkrivali da je život i prije smrti prepun Boga. Mnogima je golemi panneau kršćanskog života bio — prazan ...

Sabor oprezno stavlja na vjernike »neku odgovornost«, da zatim dade gas i rekne: »Ne mali dio razloga za postanak toga ateizma (koji je kritički reagirao protiv religije) mogu snositi vjernici, ukoliko treba reći da ... pravo lice Boga i religije prije sakrivaju nego otkrivaju!«²⁹

I dok s jedne strane Koncil »sa žalošću i svom čvrstoćom — dolenter et omni firmitate« odbacuje pogubne nauke ateizma; »atheismum omnino reicit — potpunoma zabacuje ateizam«; nazvat će ga u Poruci mladima znakom »umornosti i starosti — de lassitude et de vieillesse« — »ipak iskreno izjavljuje da svi ljudi, vjernici i nevjernici, moraju djelotvorno pridonijeti za ispravnu izgradnju ovoga svijeta u kojemu zajedno žive. A toga ne može biti bez iskrenog i razboritog dijaloga« veli doslovce Sabor.³⁰

Ovaj Sabor želi dakle prići i shvatiti. »Otkriti u dušama ateista sakrivene uzroke zašto nijeću Boga«, kaže Uredba. To znači — dijagnostički upoznati rane i samu povijest infekcije. To znači prognostički odrediti lijek. To znači smireno i bratski kroz dijalog hrabriti.

»Otkriti razloge ateizma« — kakav posao! Uočiti sve prilike i sve sisteme, sve naglašene i sve prividne uzroke, kojima se formira duh nevjernika. Pronaći prvu kolijevku sumnje i nepovjerenja u apsolutnu istinu; školovanje znanstvene i tehnizirane moderne savjesti, naglašenu želju za osvajanjem, slobodom i vlašću, čežnju za progresom i čovjekovim uzdignućem — osobito u eksploataciji kapitalizma i kolonijalizma, dinamičan akcenat postavljen na rad, povijest, uspjeh; gubitak povjerenja u sve mitsko i nedokazivo, a zatim i u sve nevidljivo i neobjašnjivo ... To će biti posao profesora religije i povijesti filozofije, a nada sve zadatak novih katedri »dijaloga s ateistima«.

Cim Sabor posegne u svojoj duhovnoj apoteci za lijekom, riječi zvone kao božanski i otvoreni recept: »prikladno izlaganje nauke — doctrina apte exposita« — zahtijeva jedan nov rječnik, punije ideje, ispravnije zaključke, toplije razlaganje. Možda je tu mamac i prodor teilhardizma! Već je Lecomte du Nouy upozorio, da se protiv bombardera ne možemo boriti strelicama! Nama je prijeko potrebna razrađena teologija povijesti, teologija zemaljskih vrednota, teologija personalnosti i društva! Uredba je zasijala klice u svojih devet golemih krugova — i sve to treba pomno u Duhu Božjem razraditi za duh čovjekov!³¹

Isto tako Sabor odvažno posize za drugim — valjda djelotvornijim lijekom — »sveukupnim životom Crkve i njezinih članova« — kako ri-

29. Uredba, br. 19, treći odsjek.

30. Ib. br. 21, 28, 31, 40—44, 92—93.

31. Sabor je usvojio mnoge poglede dijagnostičara povijesti i duhovne čovjekove situacije (Maritain, Berdjajev, Ferrero, de Unamuno, Guardini, Huizinga, Toynbee, Weber, Ziegler ...) Teologiju zemaljskih vrednota, koja se temelji na biblijskim osnovama razrađuju sve jasnije suvremeni teolozi (Rahner, Küng, Colombo, Thils, Chen, Schillebeeckx).

ječ »*integra vita*« prevodi naš prevodilac. Moglo bi se prevesti kao »potpun, posve zdrav život Crkve i njenih članova«! A to je objava živoga i Prisutnoga Boga, kroz živu i djelotvornu vjeru, koja poteškoće zrelo shvaća (*lucide perspicit*) i nadvladava (*superat*).

Ta se vjera mora uvući u život vjernih, iznutra ga prožeti, pa izvana očitovati — ne dijeleći ga odveć manihejski na svetu i profanu zonu (*integram vitam etiam profanam penetrando*). Svjedočanstvo takve vjere blista u mučenicima krvi i u mučenicima praktične ljubavi! kaže Sabor.³²

Ovdje je Uredba htjela pokazati sve svoje potrebne poruke kršćanima i svijetu. I sve staze budućnosti svesti na osnovni plan — plan svakodnevne ljubavi. Tako i jedino tako može pred oči nevjernika doći Bog, koji nije — reče Pater Duval — u oblacima, nego u braći bijednicima!

Gledajući otvoreno svijet, Saborski Oci susreću posvuda ateiste. Oni nisu povijesna iznimka, kako je naivno govorila naša teodiceja i apologetika. Danas njihova prijetnja znači odlučni, posvemašnji duhovni preokret. Ni vjernici ni nevjernici ne žele sutra biti na svijetu stranci. Niti se odseliti. Zato Sabor osjeća da je čas i potreba dijaloga tu. Ali to nije lako. S kršćanima drugih profesija vežu nas posvećene formule, mnoge zajedničke vjerske dogme i postavke, jedan bitno isti plan povijesti i Otkupljenja. S nevjernicima se pojmovi i putovi odmah na početku križaju. Naše su ideje njima — otuđenje i iluzija. Njihove su nama pustoš i katastrofa. Kako da razgovaramo, dok riječi nose drugačije značenje, a život protivnu perspektivu? Ne, to ne će biti lako. Ali je potrebno.

Sabor u nekoliko redaka ne dosiže ni širine ni punine, koju je u svoju encikliku »*Ecclesiam suam*« — u njen treći temperamentni dio, stavio Pavao VI. On je kritički i znalački kružio sve šire i šire — od vjernih i poluvjernih, od njih još dalje do nevjernih. Sabor ne iznosi psihologije, kojom je sveti Otac želio prodrijeti do srca ateističke savjesti. Niti spominje svih muka, koje na tom putu Papa gleda. Od Pontifeksa Koncil posuđuje dvije oznake uspješna dijaloga: mora naime biti uvijek iskren i razborit (*colloquium sincerum et prudens*). Otvorena srca i bistre pameti. Kroz ljubav uvjerljiv, kroz pamet ispravan. Čuvajući istinu i ljubeći zalutale, kako Sabor na drugome mjestu navodi Augustinovu misao.³³

32. Uredba br. 21. Zatim slijede Uredba o Svetoj Crkvi — *Lumen gentium* — napose u pogl. o Božjem Narodu (II), o svetosti (V). Odredba o apostolatu laika. Biskupe, svećenike i redovnike potiču na najdublju obnovu života odredbe izglasane za njih.

33. Uredba br. 28: »*Sed distinguere oportet inter errorem, semper reiiciendum, et errantem qui dignitatem personae iugiter servat, etiam ubi falsis minusve accuratis notionibus religiosis inquinatur. Deus solus iudex est et scrutator cordium; unde nos vetat de interiore cuiusvis culpa iudicare.*« Slične misli u *Pacem in terris* IVANA XXIII i *Ecclesiam suam* PAVLA VI (III dio: Dijalog). — Smisao dijaloga (teološki i metodološki) obradio p. B. DUDA, *Dijalog Crkve i svijeta*, BS, 1965. I. str. 1—5. Tema »dijaloga« uzbuđuje sve katoličke časopise. U *La Civiltà Cattolica* mnogo je pisao V. Fagone, pa De Rasa. O tome pod raznim vidicima raspravljaju često u *Wort und Wahrheit*.

Ateisti mogu čitati čitavu poruku Koncila. Ipak je njima izravno upućena jedna dirljiva rečenica. Njome je Sabor odvagunuo nepotrebne i nesuvisle tirade. »A ateiste (Sabor) ljubazno poziva (humaniter invitat) da otvorenim srcem promotre Kristovo Evanđelje!« Shvaćamo, mislim, da je u tom doista sve! I osuda naše nedosljednosti, i veličina Kristove dosljednosti! Ako mi još uvijek možemo stvarati ateiste, Krist ih jedini može osvjedočiti. Evanđelje, bez natruhe i iskrivljenja, najbolje odgovara »najtajnijim željama ljudskog srca ... štiti dostojanstvo ljudskog poziva ... vraća nadu onima koji već očajavaju nad svojim višim određenjem.«³⁴

A sada jedna napomena.

U svome govoru o ateizmu na njemačkom radiu 19. XII. 1965. naš je Uzoriti Nadbiskup kazao: »... Stav Crkve prema ateizmu ne treba tražiti samo u ono nekoliko odlomaka Konstitucije gdje se izričito govori o ateizmu, nego u čitavoj Konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu. Ozbiljno ostvarenje svega što se u Uredbi razlaže bit će najbolji odgovor na poteškoće što ih iznosi ateizam.«³⁵

Ovaj putokaz moramo slijediti, ako ne želimo izvrnuti ili oskvnuti saborsku misao. Mi bismo bili voljni ideju našega kardinala proširiti — prebacite je jednostavno na svih 16 dokumenata, koji su rođeni iz duše Koncila, iz srca Crkve, iz uzdaha svijeta, iz ljubavi Duha Božjega. Crkva je željela da se obnovi u Bogu i uputi u svijet. Sabor je morao biti — pastirski vademecum. Duhovi. Početak novog vremena blizine i topline u glacijaru našeg vremena; početak prvog dana stvaranja — ako smijemo reći s nadbiskupom Helderom. Crkva ne želi ostati puževski zatvorena u kućicu svoje ideologije. Htjela bi izvršiti misiju, koju je Krist bacio kao oganj na sav planet. Crkva osjeća, da izdaje, kad ne dolazi k onima, kojima je milost potrebija i otkupljenje nužnije. Svijet, u koji ulazi, u svojoj strukturaciji jasno pokazuje, da je duboko nagrižen ateizmom, kako smo vidjeli. Crkva mora odgovoriti tom historijskom valu, što je naglo ponio milijune u nepovjerenju prema Bogu i u vjernosti prema zemlji. Crkva ne želi šutjeti na njihova pitanja, koja su kadikad bolnija od naših. Niti ih prokleti, jer su i oni djeca i braća.³⁶

Ali naš pogled na objavu Crkve i njen stav prema ateizmu ne smijemo hraniti s nekoliko usputnih citata. Recimo, da je 16. broj Uredbe *Lumen gentium* prva ozbiljna riječ o onima, koji su izgubili vezu s Bogom. Naglasak je daleko oštrij i određeniji nego u službenom izvještaju o bezboštvu. I pojava nevjere gledana je strogo svetopisamskim očima — razabirući u genezi ateizma Sotonu, nemoral i neistinu. I 14. i 27. broj odredbe o Apostolatu laikata ne zaboravlja ateističku sredinu, gdje se laici moraju prvi naći. I snači! — Duh otvorenosti prožima i lijepu izjavu o kršćanskom odgoju mladeži; struji kroz 11. i 12. broj dekreta o Misijama. Upravo je taj dekret ponio Crkvu u susret sve riskantnijem

34. Uredba, br. 21.

35. Prema izvještaju u *Glasi Koncila*, 23. I. 1966. str. 3.

36. cf. M. BELLET, *Ceux qui perdent la foi*, Paris, 1965. »Shvatiti, protumačiti, razgovarati« tri točke p. Belleta. S. I. za uspješan razgovor s onima koji gube vjeru.

rasponu i naporu usred raznih kultura, slojeva i društvenih ideologija. Isti se duh otvorene brige javlja između redaka Uredbe o Liturgiji, koja hrani milošću srce; i o Objavi, koja hrani uvjerenjem dušu. Samo iz punine srca i života usta govore. Ateistima se nitko ne bi smio približiti, ako se nije liturgijski pretvorio u Krista i preko Objave slušao Duha Istine. — Pročitajte li dekrete i izjave o dužnostima biskupa, životu i radu svećenika, posvećenju i aktiviranju redovnika i redovnica, odgoju mladih u klerikatima — odmah osjetite da je sve poneseno osnovnom nakanom, da se moli, žrtvuje, djeluje i posvećuje naše vrijeme. Bez iznimke.

Radu će poslužiti — veli Sabor — sva sredstva društvenih veza; a pogodnu klimu mora stvoriti uvjerenje izraženo u izjavi o Vjerskoj slobodi, da se samo na temeljima savjesti u svijetlu Božjem mogu rješavati čovjekova najpresudnija pitanja.

Mogli bismo reći, da je u tim dokumentima Sabor nekako odahnuo. Izmučenom čovjeku bez vjere pogledao u oči i u duboku muku. Odgovorio na nauk Nietzscheova luda čovjeka, koji je tražio vodu, da si opere krvave bogoubojničke ruke ... i da pronađe obrede i svečanosti, koje bi ga opravdale pred sudom.

Ipak je Crkva s ateizmom napose suočena u najduljem saborskom dokumentu — u Uredbi o Crkvi u suvremenom svijetu — *Gaudium et spes*. Tri broja posvećena jednom od najtežih problema današnjice — već smo pitali sa zebnjom: Ima li ijedan problem teži od ateizma? — samo su zgusnula viziju bezboštva, koja satkiva pozadinu čitave Uredbe. Uredba je naime odgovor Crkve na sve što svijet proživljava bez Crkve. I što ljudi pokušavaju sami — bez Boga. Mnogi bi htjeli, vidjesmo, i čovjekovu osobnost, i ljudski kolektiv, i smisao povijesti, i sve ljudsko djelovanje protumačiti i izvesti bez Božjeg udjela. Bez Boga žele objasniti i usrećiti ustanovu braka i obitelji, napore kulture i misli, socijalne i ekonomske zahvate, političko i međunarodno zbivanje. Sabor je u svakom od čudesnih devet odsjeka Uredbe uvjerljivo i egzistencijalno odlučno izrekao svoje pozitivno uvjerenje. Pohvalio je jezikom neshvatljivim za prijašnja kršćanska vremena sve što je ljudsko i vrijedno, zanosno i velikodušno, prospektivno i uspješno. Zauzeo se da vjernicima zakrči svaki uzmak — vodeći ih mudro i hrabro na gradnju velikog doma svijeta. Sabor valjda nije mogao jače poticati svoje vjernike, no što je učinio govoreći o kulturnom podizanju vrste i međunarodnom sudbonosnom zbivanju i zbližavanju! I da li je mogao oštrije govoriti krštenima a obzirnije nevjernima tumačeći socijalno ekonomske odnose i dužnosti?

Oci su spoznali i priznali da pluralizam i plurimorfnost svijeta; da brujanje raznih pčela u istoj košnici buduće povijesti nije fantazija, nego stvarnost. Ni kršćani, ni pripadnici drugih religija, niti nevjernici — rekosmo već — ne kane iseliti s našeg planeta. Svi moraju izgrađivati život skupno na svijetu, gdje »zajedno žive«, veli Sabor. Svi moraju pridizati umnim i fizičkim radom život, kako bi bio u ovom predvorju neba dostojniji čovjeka. Zato Koncil govori svima — *omnes alloqui intendit*. Svi smo uhvaćeni zupcima istog povijesnog točka, proživljavamo iste

duševne i socijalne, religiozne i opće-povijesne metamorfoze. Sve nas drže i nose podjednake telurijske i kozmičke sile, svi se zanosimo za novim idealima što probijaju kroz maglu slutnje, svi žudimo za većom osobnom slobodom i stvarnijim napretkom društva. Svi smo isto tako osuđeni na putovanje istom lađom, svi plovimo k istoj luci. Svima se nameću na toj plovidbi slični problemi.³⁷

Imajući to pred očima, Oci su — kako nam se čini — htjeli pristupiti nevjernicima s dva prijedloga. S njima zajedno stati pred velika dva problema. Oni valjda najsretnije mogu naše savjesti približiti i naša srca uvesti u plodan razgovor. To je pitanje osobne sreće i zajedničke budućnosti.

Svi ljudi, nek su imalo prisebni, bili oni ne znam kojeg uvjerenja, motre pod prijetnjom bioloških preformacija, pod strašnim psihološkim i suludim udarcima, pod atomskom stravom — statum dramaticum hominis. Ima ravnodušnih, veli Sabor, ali oni nisu od koristi nikome. Kad ljudi uvide da u njima gori »sublimis vocatio et profunda miseria«; kad se osvijeste i ni pod koju cijenu neće da prohuje s vihorom prolaznosti »ut particula naturae aut anonymum elementum civitatis humanae« — počnu ih tresti dubinska pitanja. Takav se čovjek, preširok za uski svijet — rekao bi Dostojevski — spušta u vlastitu dubinu, zalazi spočetka bojažljivo u srce, »ubi Deus eum expectat, qui corda scrutatur, et ubi ipse sub oculis Dei de propria sorte decernit«. Ljudima treba otkriti osobno dostojanstvo i veličinu, punu odgovornost i zadatak. Provesti ih zatim kroz jaspersovske granične situacije borbe, krivnje i patnje — do one posljednje, pred samim bezgraničnim — do smrti!

Svi smo još uvijek najozbiljniji kao ljudi pred tajnom smrti — *mysterium mortis*. O tome zamišljeno i s nadom govori 18. broj Uredbe. »Crutiatur homo ... perpetue extinctionis timore — čovjeka razapinje strah pred vječnim utrućem!« I naoko nezainteresirani marksisti, i liberalni ateisti — pascalovski bjegunci pred posljednjom tamom, i očajnici egzistencijalisti — mogu čuti kako ih Sabor poziva da prosude nepatvorenu riječ vlastita srca. Da osjete »*instinctum cordis* — spontani govor duše« kojim se čovjek zgraža i odbacuje pomisao posvemašnjeg uništenja. »*Semen aeternitatis quod in se gerit ... contra mortem insurgit!*« Tu se lome sva prividna rješenja. Zbacuju sve privremene ljudske maske. Svlači laž i ljudska neautentičnost. Tu se ljudi prepoznaju. Nalaze zajednički posljednji nazivnik. Mali, uzdrhtani, podjednako osuđeni i nemoćni, određeni za odlazak — za strašni i tajnoviti *exodus* — ne mogu sebi ništa riješiti nikakvom teorijom niti vještinom, ma da su ih tetošili i milovali desetke i stotine godina... Crkva se ni kraj groba ne javlja trijumfalistički, ne progovara oholo, ne pjeva osudu —

37. »Razgovori« s ateistima (na tjednu Francuskih katoličkih intelektualaca, pa između dominikanaca Dubarlea i Garaudyeve grupe, zatim u Italiji, u Salzburgu...) odgovaraju želji isusovca KL. BROCKMÖLLERA (*Christentum am Morgen des Atomalters*, Fr. a. Main, 1955) da kršćani shvate trenutak, a ateisti da ga ne odbiju.

nego majčinski, s ljubavlju i utjehom, stavlja u srca beskrajnu nadu, što ju je na njena usta iz svog Vječnog Srca položio Bog.³⁸

Zanimljivo da danas većina zamišljenih ateista priklanja uho upravo tim presudnim istinama o smrti.

Druga misao, koju Sabor utiskuje svijetu u dušu, misao je o novom humanizmu. To je golem zaključak, veličajna vizija, novi pokret koji obračunava s mnogo toga preživljenoga iz katoličkog, i s mnogo toga dotrajalog iz ateističkog života. Koncil je naime svjestan, da se novi put čovječanstva, put suživota i suradnje, put otvorene i bratske čovječnosti, može zasnivati samo na temeljima Objave i na dinamizmu novog čovjeka. Ako su ateisti, pritisnuti historijskim teretom, pokazali stanovit dinamizam (jakost, rekao je već Pascal, ali samo do neke mjere!) — njihova je praksa ostala bez dovoljnog tumačenja. Ako su kršćani imali bogatiju Blagovijest, oni su u povijesnoj praksi često zakašnjavali i izdavali. Sabor ne stoji poput ukočenih učenika na dan Uzašašća zureći zaljubljeno i bespomoćno u nebo. Sabor se — pun vječnih načela — okreće hrabro prema zemlji! Uz kontemplaciju — blagosivlje akciju! I ustrajno zove, da bez krzmanja krenemo putem novog humanizma. Ta se riječ i pojam, taj smjer i početak posvećuje ovim saborskim aktom.

Koncil je orisao humanizam u golemim krugovima. Uredba počinje središnjom sjajnom točkom — zvijezdom ljudske osobe, da veličinu čovjekove odgovornosti prebaci na galaksiju našeg roda, da čovjekovo djelovanje poveže s nadnaravnim blagoslovom, da sve velike probleme pogleda otvoreno i riješi čestito. Humanizam novog, saborskog čovjeka ne će pobrkati Božje i ljudsko, ali će odbaciti nemoguću ljudsku autonomiju, jer bez Boga čovjek ostaje nezamisliv i neostvariv. Napor ateizma, da se otkrije »goli čovjek bez tragova Božjih«, da se ukloni Božje Očinstvo, nužno oduzima smisao sinovstva, smisao bratstva, smisao života koji bi bio dostojan čovjeka.³⁹

Stoga Sabor na jauk Nietzscheova »luda čovjeka«, tko će oprati krv s ruku ... tko će očistiti dušu i savjest ... u potresnoj šutnji — moli Krista! To je svakako najdirljivije u svemu saborskom djelovanju, na-

38. Marx je o problemu smrti napisao: »Smrt se javlja kao okrutna pobjeda vrste nad pojedincem i čini se da proturiječi jedinstvu vrste. Ali određeni individuum samo je biće generički određeno i kao takvo smrtno.« (MARX-ENGELS, *Sabrani spisi*, izd. Moskva, na njem. 1927 I. 3. str. 117). Na ovu izjavu primjećuje COFFY (o. c. str. 49): »(To je) težak propust, jer sigurnost o vlastitoj smrti stvara nad čovjekom nesretnu savjest. Bio gospodar ili rob, doklegod ne pobijedi smrti, čovjek će ostati otuđen, rob prirodnog determinizma, i znat će za tjeskobu opstanka. Marksizam je svršetak svih otuđenja osim jednog — najtemeljnijeg: smrti, koja život pretvara u sud.« Lefebvre misli da nas može spasiti optimizam i nada, kako će čovjek jednog dana pobijediti i smrt. — Treba napomenuti kako Heidegger u smrti gleda »smisao«, Sartre »besmisao« egzistencije. Uvijek je ona vrela najtješnije tjeskobe.

39. Cf. AUG. ETCHEVERY, o. c. p. 257—316: *L'Humanisme chrétien; Comprendre*, 1. c. *Religion et culture*; K. RAHNER, *Sendung und Gnade*, Innsbruck, 1961; id. *Le chrétien de demain* u *Pax Romana Journal*, 1965, VI, str. 3—7. S vizijama budućeg »humanizma« i kulture ne slažu se prognostičari (GABRIJEL VAHANIAN u *La Mort de Dieu*, Buchet-Chastel, 1962, misli da nadolazi kultura »pokršćanske ere«, ne protukršćanska, ali niti kršćanska; drugačije Toynbee, pa Teilhard de Chardin. Uredba ima mnogo divnih mjesta o izgradnji budućeg društva. Dušu Crkve i odnos prema čovjeku orisao je Sveti Otac u govoru 7. XII. 1965. Zanimljivo se misli iznesene u djelu *L'Avenir*, Paris, 1964.

pose u velikoj Uredbi *Gaudium et spes*. Sabor i ne govori nešto svoje. Nemaju ljudi mnogo toga reći ljudima. Koncil osjeća svoju misiju — prenijeti pred naš rod Lik i Poruku Krista Gospodnjega. Zato je u sve svoje poruke upleo Krista. Božju Riječ i Čovjekovu sliku. Krista napose slika na kraju velikih odsjeka ove Uredbe — kao Novog Čovjeka, kad želi liječiti ugroženu personalnost; kao temelj solidarnosti — kad govori o čovjekovoj zajednici; kao posvetu svakog napora, kad je riječ o ljudskom djelovanju; kao početku i svršetku svega — kad se razrađuju intimni odnosi Crkve i svijeta. Krist je napokon pokazan u posljednjem broju Uredbe kao središte i razumijevanje svih srdaca, koja mora dovesti u plodan i spasonosan dijalog. Krist je posljednja ljudska nada, jer se pred njega — rekao bi pjesnik Pasternak — moraju javiti na sudu svi vijekovi!

Nakon takova Creda — takve poruke i ohrabrenja — Sabor je mogao ušutjeti.

Nije još ni na ateistima red da progovore.

Ovo je čas, kad se kršteni u Ime Kristovo, i zaljubljeni u vodstvo Duha, svi mi vjerni — a napose svećenici — moramo naći u prvim redovima. Sa srcem punim svjetla i topline. Onda će i Nietzscheov siromah »Ludi čovjek« nanovo zapaliti svjetiljku... i nestat će glacijarne noći duša... i zemlja će opet pronaći svoje sunce... i iznova će ljudi znati što je gore a što dolje...! I krv Ubijenog Boga bit će osvećena oprostjenjem, a ljudska izdaja ispravljena milosrđem.

SUMMARIUM

Concilio Vaticano II quasi instigatus auctor non parcit labori, ut omnium horae nostrae problematum summum diligentiori subiiciat examini. Textus Concilii in Constitutione »Gaudium et spes« auctor pedetentim sequitur gressum. Miranda sane arte in articulo psychologica ac philosophice interpositam vocem existenciarum et marxistarum audis in unum concentum coire: nomine dignitatis humanae personae in tuto ponenda est vocatio hominis super hanc terram positi! Habetne atheismus vere causas? Nonne potius occasiones? Dicamus et causas. At non minus numerosae causae quam atheismi species. Systematico atheismo maior tribuitur vis. Cum autem Ecclesia dialogum cum nemine abnuat, atheismum humaniter invitat, ut lucem doctrinae adspiciat, verae vitae promoveat condiciones, libertatis spiritualis et ipse suscipiat munus totis viribus attendendae. In corde hominis homo et Deus obviam sibi veniunt. Ibi atheistas quoque expectat. Et expectabit.